

kurák-fs. 'Bergspitze. Gipfel (wo keine Bäume wachsen und der Schne im Winter nicht haften bleibt)' egyeztetést. Figyelembe véve a (WICHM.: FUF. XI. 262 és SUS. Aik. XXX. 6: 24) M. *tšamca*: *t-lu* 'Kniescheibe', *tšamcata*. 'kleine Anhöhe, Hügelchen', T. *tšonca* 'Hügel', B. *tšariga* 'Hügelspitze', *pulβui-fs.* 'Kniescheibe', U. *tšonca* 'Hügelspitze', KH. *tšon-gá* 'Kniescheibe', *pālβui-žəngá* ua. alakváltozatokat is, e szóban hármas nyelvjárási magánhangzó-megfelelés mutatkozik: KH. *ə* ~ M. *a*, B. *a* ~ T., U., K. (PAAS.) *o*. Bár e hármas magánhangzó-megfelelésre több példát nem ismerek, a cseremiszi szó mélyhangúságánál fogva illik a m. *ság* megfelelőjével.

LAKÓ GYÖRGY

Osztják *uoləyta* 'csöpög, esorog, ömlik'.

I. A KARJALAINEN—TOIVONEN szótárban, az osztják szó- és kifejezés-készletnek ebben a dúsgazdag tárházában a címül írt szó a következő nyelvjárási változatokban és jelentésben szerepel: V. *uoləyta* 'tippua; juosta (vesi esim. puusta, katolta, maalla, tiellä jne.; ei joessa), valua (esim. hiki) | tropfen; fließen (wasser z. b. von einem baum, dach, auf der erde, einem weg usw.; nicht im fluss); rinnen (schweiss); Vj. *uoləyta* 'juosta, valua virtanaan (vesi katolta); kohista, lirstä | fließen, herabströmen (wasser vom dach); rauschen, rieseln'; *uoləyta* 'kohista, lirstä | rauschen, rieseln'; Trj. *uəłl̄əȳt̄ əv̄e* 'juosta, virrata npeasti (vesi pienessä, jyrkässä puossa, ojassa: ei joessa) | schnell fließen, strömen (wasser in einem kleinen, steilen bach, graben; nicht im fluss). Igei származékai ugyane három nyelvjárásból, lényegében azonos jelentéssel; műveltető alakja a tremjugániban *uəłl̄əȳt̄ əv̄e* 'valaa, valutaa (vettä ym. juoksevaa) | giessen (wasser u. a. flüssiges)'.

Az osztják szó tehát csak e három keleti nyelvjárásból ismeretes, melyek — mint erre már más összefüggésben is rámutattam (l. NYK. LII, 135, 192) — nyelv- és néptudományi szempontból egyaránt a legédekesebbeknek látszanak mindkét obi-ugor nyelv nyelvjárásai között. Sajnos, éppen a keleti nyelvjárás-csoportról tudunk legkevésébbet: tanulmányozásához mindössze CASTRÉN nyelvtana, szöveggként pedig csak a KARJALAINEN—TOIVONEN szótárban elszórt példamondatok és kifejezések állnak rendelkezésünkre. Ez utóbbi — tulajdonképpen még földolgozásra váró — nyelvi anyag azonban arra enged következtetni, hogy ezek a keleti nyelvjárások nemcsak sok kezdetleges nyelvi fordulatot és kifejezést, hanem sok ősrégi szemléletnek megfelelő jelentésárnyalatot is megőriztek. Ilyennek látszik most tárgyalt szavunk is, melynek alapjelentése 'a víz lefelé csöpögése, lefelé csorgása', s ez a szemlélet a primitív ember számára úgy látszik lényegében különböző a víz folyómederben való tovahaladásnak szemléletétől (azért teszi hozzá az értelmezés mindig kifejezetten, hogy „nem a folyóban“).

2. Ennek az osztják *uol̄ȳta'* szónak nézetem szerint ízről-ízre megfelel a finn *valua*. Ez utóbbi LÖNNORT szerint azonos értelmű a *valauta*, *valautua* verbum mediummal, melynek jelentése 'gjutás, stöpas, lödas; utgjutás, bli flytande, smälta, flyta småningom, droppa, sköljas, spolás, glida, skrida, utsträckas, utvidgas'; példamondatai közül legjellemzőbbek *vesi valauu sormista* 'dryper ifrån fingrarné' és *vaate valauupi pöydältä* 'duken glider ned från bordet', továbbá *valua* címszó alatt: *vesi valuu vaatteista* 'vattnet dryper af kläderna', *vaate valuu pöydältä maahan* 'duken glider ned från bordet'. Az alapszó *vala-*, a megfelelő transitív jelentéssel 'gjuta, stöpa' stb.¹

A finn szónak eddig a köve kezű etimológiai megfelelőit ismerem: lpK. N. *välle*- 'giessen' (WIKLUND: SUSAik. X, 157), lpV. (FRIIS) *valle* *l*, *valam* 'effundere', Ko. *vālam*, *vālam* 'kaataa, valaa', Pts. *vāll*^a, g. *vāla* 'juontovesi, väylä (koskessa)', T. *vāla*, g. *vālaagi* 'rankkasade' (T. I. ITKONEN. SUSAik. XXXII 3: 58) ~ mDE *valoms*, M. *valāms* 'giessen, vergiessen' (PAASONEN, Md. Chrest. 150, RAVILA: FUF. XX, 84, 116) ~ cser. *belem* 'karistaa (esim. hevonen kauroja maahan syödessään, mies jyviä nütatessaan), valaa l. kaataa maahan juoksevaa ainetta; valaa (metallia) | verschütten (PAASONEN—SIRO, Ost-tscher. Wb.)²

A fölsorolt finn, lapp, mordvin és cseremisiz szavakhoz hangalak és jelentés szempontjából egyaránt kifogástalanul kapcsolható az osztják *uol̄ȳta'*. A kaleti nyelvjárások szöbelsejei *l*-je finnugor alapnyelvi **l*-re mutat (l. TOIVONEN: Beiträge zur geschichte der fgr. l-laute, FUF. XX, 82), s ennek a többi rokonnyelvi adatok sem mondanak ellent. Egyetlen nehézségnek látszik az osztj. Vj. *l*-es adata, ahol ugyanis szintén *l*-t vá-nánk, vö. pl. (KARJ.) DN *pūl*, Kr. *pul* 'bissen stb.', V., Vj. *pul*, Trj. *pūl*, Ni., Kaz. *pul*, O. *pūl*, (PAAS.) K. *pūl*, J. *pūl* (FUF. XX, 58). TOIVONEN szerint finnugor postalveoláris **l*-nek az osztják nyelvjárásokban *l*, *t* ill. *l* felel meg, míg a V., Vj. *l* finnugor **l*-re megy vissza (i. m. 80). Minthogy azonban a Vj.-ban az *l*-es alakok mellett *l*-esek is vannak (*uol̄ȳta'* stb.), azt hiszem, nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk ennek a szabálytól való eltérésnek. Sőt talán föltehető az is, hogy e *l* tulajdonkép *l* helyett áll.

Alaktanilag a szó — mint a jelentésileg azonos finn *valua* — reflexív képzősnek fogható fel. Igaz, hogy az osztják nyelvtanaink (CASTRÉN, PATKANOV—FUCHS, STEINITZ) leíró szempontból nem ismernek -y- reflexív képzőt, de csupán annyit jelent, hogy most nem élő képző. STEINITZ meg is mondja:

¹ A finnségi nyelvek köréből KETTUNEN kételkedve kapcsolatba hozza a finn szót és vót megfelelőit (*vala*, *valella*) a vót *valo* 'lanta' szóval, l. Vir. 1929: 230.

² Meg kell azonban itt jegyezni, hogy az etimológiaiilag összefüggő szökat tartalmazó szöcikk élén álló *belam* 'karista, putoella (puut, lehdet, oksat etc.); kaatua maahan (juokseva aine). переливаться | abfallen, langsam herabfallen (Bäume, Blätter, Zweige usw.); ausfliessen (Flüssigkeit)' szö után a md. *vél'a*- (bizonytal sajtóhiba *v'el'a*- helyett) van ugyancsak PAASONENTól származó etimológiai megfelelőként feltüntetve. A md. szö nyilván a *vél'ams* 'sich drehen, (geschäftig) herumlaufen' (Chrest. 153), melynél azonban PAASONEN nem utal etimológiai megfelelőre. A cseremisiz szötár utalásaiban mutatkozó ellenmondás valószínűleg úgy magyarázandó, hogy PAASONEN az egyik szöcédula írásakor az egyik, másikkál a másik megfelelősi lehetőséget vetette papírra, s a szötár kiadója nem változtatott ez össze nem hangolt följegyzéseken.

„Archaische Suffixe, die sich nur durch vergleichend-historische Analyse herauschälen lassen, sind hier nicht aufgefunden“ (Ostj. Chrest. 1950, 62. l.). Igaz, hogy sem GYÖRKE, sem LEHTISALO nem említ ilyen osztják képzőt nagy összehasonlító tanulmányában. Mégis azt hiszem, hangtanilag nem volna lehetetlen itt a vogul $-\beta-$ refl. ill., passiv képzőre gondolni, annál kevésbbé, mert az osztják szóképzésben ma is van $w \sim \gamma$ váltakozás inter-dialektikusan, de az egyes nyelvjárásokon belül is (l. CASTRÉN, Versuch 20. l., PATKANOV — FUCHS, Südostj. 30. l., STEINITZ, Ostj. Chrest. 46. l.). Biztosabbat természetesen csak tüzetes anyaggyűjtés alapján lehetne mondani.

3. Végül szeretném itt fölvetni azt a gondolatot, mely ezzel az etimológiával kapcsolatban állandóan kísért: hogy a magyar *olt* 'stingvo, coagulo, repango' (NySz.) ige is ehhez a szócsaládhoz tartozik. Az egyeztetésnek semmi akadálya nem volna, ha CZUCZOR—FOGARASI óta nem gyökerezett volna a nyelvészeti köztudatba, hogy ez igénk az *al*-szik műveltető származéka, hangtanilag ugyan olyan mint a *fal(ka) ~ fölt, hal ~ holt, vala ~ volt* alakpárok. Hangtanilag kifogástalan is ez a magyarázat, de jelentéstanilag nem kielégítő. Különösnek kell tartanunk ugyanis, hogy a föltett eredeti jelentésnek ('elaltat') semmi nyoma nem maradt nyelvünkben. A NySz. adatai a legelső előfordulás óta határozottan a tűz, a láng eloltására, megsemmisítésére vonatkoznak — s ugyanez (nem 'elaltatás', hanem 'megsemmisítés') a jelentése az átvitt értelmű használatnak is: *Reaiok oltiak a gyertiat, A kinek haza meggyulad, ha mindiarast oltany kezdi, meg othattya, A bün oltya és emészti a hitet, Azon mesterkedik, hogy minket el-ólthasson méreg vagy egyéb istentelen uton módon, A kegyetlen tyranusok eloltatván, A testnek szépsége hamar eloltatik* stb., stb. A NySz. adatai közt egyet sem találtam, melyben az *olt* igének 'altat' jelentése volna. Az EtSz. két népnyelvi adata (Gömör és Heves megyéből) — míg csupán két adat — aligha ellensúlyozhatja az egész magyar nyelvtörténet tanúságát.

Ha az *ol-t* valóban a fönti finnugor szócsaládhoz tartozik, akkor eredeti jelentése 'vizet önt (rá), vízzel leönt', amely művelet megsemmisíti, kioltja a tüzet. — Hogy a tűz különböző változataira a finnugorságnak különböző elnevezései voltak, arra a *nap* szó etimológiájával kapcsolatban már föl hívtam a figyelmet (l. MNY. XLV, 151). Nagyon valószínű, hogy a tűznek, ennek az ember számára oly fontos természeti jelenségnek, megsemmisülésére és megsemmisítésére is más-más kifejezést használtak. Azt hiszem, hogy a tűz kioltása a primitív felfogás számára lényegében más szemlélet, mint a tűznek magától való kialvása.

Ha szavunk valóban finnugor kori, akkor (nyelvtörténetünk tanúsága szerint eredeti) 'tüzet oltani' jelentésének kialakulása a '(vizet)önt' jelentésből egészen világos. A folyópartokon hosszabb-rövidebb időre megállapodó kis közösségek nem engedték „kialudni” a tüzet, inkább nagyon is vigyáztak,

hogy ki ne hamvadjon, mert kezdetleges eszközeikkel igen nehéz lett volna, sőt talán nem is tudtak volna új tüzet gyújtani.¹ Mikor pedig bármi okból előző szálláshelyüket odahagyták, biznyára vittek magukkal fazekaikban a régi tűz parázsából, hogy új telepükön új tüzet szíthassanak róla. Egyes rokon népeknél maig szokás, hogy az új otthont alapító fiataloknak tüzet (s ezzel áldást, boldogulást) adnak a családi tűzhelyből; ugyanakkor nagyon vigyáznak, hogy valaki illetéktelenül el ne vigyen a parászból, mert ezzel elvinné az illető család szerenésjét is. Nem lehetetlen, hogy ez a szokás amannak az ősrégi „tűz-, ill. parázs-hordásnak“ gyakorlati célját már elfeledett, jelképpé és szertartássá vált maradványa.² — Ugyancsak a régi szálláshely odahagyásakor került sor a tűz oltására is, ez pedig a folyóparton magától adódóan úgy történt, hogy vizet (épp úgy „tisztának“ tartott dolog, mint a tűz!) öntöttek az immár fölöslegessé vált tűzrakásra.

Hogy ez az 'extingvo' jelentésű *olt* ige azonos-e a 'coagulo' és 'insero' jelentésű *olt* (SzófSz. *oijt*) igével, arra nem tudnék határozott választ adni, de azt hiszem igen. Amint más a kialudt és kioltott tűz, épp úgy más a (meg)aludt és az oltott tej: az előbbi magától jön létre, az utóbbit az ember idézi elő valami idegen anyag hozzáadásával, vö. pl. MTsz. *oltó* (*ótó*, *oijtó*): szer, melyet a tejbe tesznek, hogy megaludjék (szopós borjúk, bárányok, gödölyék stb. megszáritott gyomrából kivett összetúrosodott tejsóval keverve); CsűRY, Szamcsháti Szótár: *oltó*, *outóu* 'sós és borsos ecettel átítatott s azután megszáritott sertéspacal'. (Ennek segítségével oltják, kocsonyásítják a juhtejből a sajtot.) — Az (aludt) tejnek³ „oltással“ való ízesítésétől pedig már csak egy lépés a jelentésbővülésben a fáknak, növényeknek nemesítés céljából való „beoltásig“.

Mindezek az itt fölmerült gondolatok (melyeket távolról sem tartok véglegesen tisztázottaknak) jellemzően mutatják, hogy még a legegyszerűbb és látszólag minden műveltségi tartalmat nélkülöző szavakhoz is mennyi fejlődéstörténeti vonatkozás fűződhet.

SZ. KISPÁL MAGDOLNA

¹ Hogy az ember hogyan jutott a tűz birtokába: villámcsapás, öngyulladás vagy valami más természetes úton-e, nem tudjuk biztosan. De kétségtelen, hogy még jóval később is, mikor már maga is tudott tüzet gerjeszteni, nagyon vigyázott, hogy ki ne aludjék, mert új tüzet gyújtani fáradságos és nehéz művelet volt számára. Vö. pl. Ebert, *Realex*.

² A tűz egykori, gyakorlati szempontból való őrzésének emléke így, szertartássá váltan, megmaradt fejlett kultúrvallásokban is; példaként elég a legismertebbre, a római Vesta-kultuszra hivatkozni.

³ Kezdetleges fokon — a tejkezeléséél oly fontos tisztaság hiánya miatt — a tejnek ez a megsavanyodott változata az általános, közhasználatú fajta: az édes tejet nem sokra becsülik, l. pl. Suomen Suku III, 155.